

КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

CLASSIFICATION OF VALUE AND VALUE-SENSE ORIENTATIONS OF PERSONALITY

Стаття присвячена проблемі типологізації цінностей та ціннісно-смыслових орієнтацій особистості. Доведено, що цінності та ціннісні орієнтації є взаємодоповнюючими категоріями: перші розуміються як певні ідеали та норми, другі – як норми, що усвідомлені та прийняті на особистісному рівні, тобто інтеріоризовані. Автор стоїть на позиції, що ціннісні орієнтації є тими цінностями, якими особистість керується у процесі власної життєдіяльності, тобто вони слугують певними орієнтирами під час ситуації вибору. Визначено, що в науковому полі відсутня стала класифікація цінностей і ціннісних орієнтацій, а смыслові орієнтації більшістю авторів априорі розглядаються у структурі ціннісних орієнтацій як їхня невідмінна складова частина. Автор також характеризує дефініцію «смысловиттєві орієнтації», що є орієнтирами на втілення в життя певного смыслу; аналізує різні класифікації смысловиттєвих орієнтацій, зокрема, вони поділяються на загальні та власне смыслові орієнтації, абстрактні та конкретні, орієнтації на фінансову незалежність, на самореалізацію, на особистісне життя й на соціальний статус у суспільстві тощо. Запропонована авторська класифікація ціннісно-смыслових орієнтацій особистості за приналежністю (індивідуальні, колективні, суспільні, загальнолюдські), за об'єктом спрямованості (матеріальні, морально-духовні), за змістом спрямованості (пізнавальні, творчі, релігійні, національно-громадянські, естетичні, сімейно-родинні, професійні, особистісні), за ступенем впливу на поведінку та життя людини (стійкі, ситуативні, мінливі (тимчасові)).

Надалі автор планує дослідити таксономію ціннісно-смыслових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, смысл, смыслові орієнтації, смысловиттєві орієнтації, ціннісно-смыслові орієнтації.

The article is devoted to the problem of typology of values and value-sense personality orientations. It is proved that values and value orientations are complementary categories: the first is understood as certain ideals and norms, the second – as norms, which are conscious and accepted at the personal level, that is, internalized. The author is in the position that value orientations are those values in which a person is guided in the process of their own life, that is, they serve as certain benchmarks in a situation of choice. It has been determined that the classification of values and value orientations in the scientific field has not been made, and the sense orientations by the majority of authors are a priori considered in the structure of value orientations as their indispensable component. The author also describes the definition of "sense-life orientation", which are the guiding principles for the realization of a certain sense; analyzes different classifications of sense orientations, in particular they are divided into general and actual sense orientations, abstract and specific, orientation towards financial independence, self-realization, personal life and social status in society, etc.

The author gives classification of value-sense orientations of the personality according to the belonging (individual, collective, social, universal), on the object of orientation (material, moral-spiritual), in the content of orientation (cognitive, creative, religious, national-civil, aesthetic, family, professional, personal), by the degree of influence on the behavior and life of a person (stable, situational, changing (temporary)).

In the future, the author plans to explore the taxonomy of value-sense orientations of future educators of pre-school establishments.

Key words: values, value orientations, sense, sense orientations, sense-life orientations, values-sense orientations.

УДК 316.16

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-1-3>

Бадер С.О.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри дошкільної
та початкової освіти

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасне українське суспільство характеризується трансформаціями, які відбуваються на політичному, соціальному й економічному рівнях, що провокує нестабільність, переорієнтацію системи цінностей на рівні держави загалом і конкретної особистості зокрема. Ситуація ускладнюється військовою агресією на сході України й анексією південної території, що позначається на загальних настроях населення, породжує відсутність чіткої життєвої перспективи в молодого покоління, орієнтацію здебільшого на матеріальні цінності на протигагу духовним. На жаль, це стосується і майбутніх фахівців педагогічної галузі, зокрема майбутніх вихователів, які стануть надалі взірцем поведінки для дошкільника, носієм духовних, морально-етичних норм і цінностей. Отже, актуальність проблеми форму-

вання ціннісно-смыслових орієнтацій майбутніх вихователів не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ціннісних і ціннісно-смыслових орієнтацій особистості загалом та майбутніх педагогів зокрема широко досліджується в науковій літературі на міждисциплінарному рівні. Так, на рівні філософії та соціології сутність ціннісних орієнтацій досліджується А. Здравомисловим, А. Кавалеровим, Т. Парсонсом, В. Тугариновим, А. Ручкою, В. Сержантовим, В. Ядовим та ін. Психолого-педагогічна галузь представлена доробками Д. Леонтьєва, Л. Михальцової, Ю. Пелеха, В. Сластьоніна, М. Рокича, А. Сірого, В. Франкла, М. Яницького й ін.

У сучасному науковому полі є розвідки, що відбивають деякі аспекти проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців дошкільної

галузі (Г. Андрюніна, С. Гусаківська, О. Падалка). Натомість залишається відкритою для дослідження проблема формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, саме тому важливо дослідити та проаналізувати різні класифікації цінностей і ціннісних орієнтацій особистості для кращого розуміння окресленої проблеми.

Мета статті – зробити аналіз наявних класифікацій ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, зокрема майбутніх фахівців педагогічної галузі, для кращого розуміння та моделювання авторської таксономії ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Логіка наукового дослідження передбачає визначення сутності та взаємозв'язку категорій «цінності», «ціннісні орієнтації» та «ціннісно-сміслові орієнтації». У наукових розвідках виокремлюють різні напрями аналізу цінностей, де вони розглядаються як: норми, правила, еталони, яких особистість має прагнути (Л. Виготський, Д. Леонтьєв, Г. Олпорт, М. Рокич); продукт матеріальної і духовної діяльності людини, що може стати предметом її потреб; суспільно значущі елементи середовища, що становлять органічну частину культури; те, що має значення, певний смисл для особистості та стає орієнтиром для діяльності (Дж. Кітчєнз (J. Kitchens), М. Робертс (M. Roberts), Е. Сендос (E. Sandoz), К. Уїлсон (K. Wilson), В. Франкл, Е. Фромм).

Очевидно, що категорії «цінність» та «ціннісна орієнтація» є таким, що взаємодоповнюють одна одну. Так, А. Здравомислов, В. Ядов розуміють ціннісні орієнтації як настанови на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури людства [1]. Дещо схожі ідеї знаходимо в роботах В. Тугаринова, який убачає ціннісні орієнтації у спрямованості особистості на ті чи ті цінності [2].

М. Яницький, А. Сірий, Ю. Пелєх визначають ціннісні орієнтації як уже присвоєні особистістю цінності, що мають суб'єктивний, персоніфікований характер [3]. Ми погоджуємося з такою позицією та вважаємо, що дефініція «цінність» є дещо об'єктивно заданою конкретним суспільством, культурою, тоді як «ціннісна орієнтація» є більше суб'єктивним конструктом, тобто «привласненою», прийнятою особистістю на внутрішньому рівні.

Очевидно, що класифікація ціннісних орієнтацій особистості багато в чому збігається з розподілом цінностей за тим чи тим критерієм, адже, як зазначено, більшість дослідників (М. Яницький, А. Сірий, Ю. Пелєх) визначають саму цінність як правило, абстрактний ідеал, тоді як ціннісна орієнтація являє собою інтеріоризовану цінність. Виходячи із цього, розглянемо відомі у філософській і психолого-педагогічній науці класифікації цінностей.

Так, В. Тугаринов поділяв цінності на духовні, суспільно-політичні та матеріальні. До категорії духовних цінностей учений відносив: освіту, науку, мистецтво тощо; цінностями суспільно-політичної категорії є свобода, рівність, справедливість, братерство. До матеріальних цінностей належить увесь спектр матеріальних благ [2]. Дещо схожа класифікація простежується у працях М. Бердяєва, який розподіляє цінності на духовні, соціальні та матеріальні [4]. Дещо спрощену класифікацію знаходимо у В. Сержантова, який зводить цінності до духовних (філософські, релігійні, естетичні, моральні, політичні й ін. ідеї) та матеріальних (розмаїття речей безпосереднього вжитку) відповідно до того, що є предметом потреби особистості в конкретний момент [5].

Як бачимо, на філософському рівні цінності здебільшого поділяються за об'єктом спрямованості, де їх класифікують на духовні та матеріальні, відповідно, людина орієнтується здебільшого на ту чи іншу категорію цінностей.

У психолого-педагогічній науці запропоновано чимало класифікацій цінностей, ціннісних орієнтацій особистості. Так, класичний розподіл цінностей на термінальні й інструментальні запропонований М. Рокичем. До першої групи належать цінності, які людина приймає за ідеал, прагне до них, тобто вони є метою існування особистості. Наприклад, до термінальних цінностей М. Рокич відносить активне діяльне життя, життєву мудрість, здоров'я, любов, пізнання, розвиток, творчість тощо. Тобто такі цінності є певними цілями, що обирає для себе особистість на перспективу, відповідними стають і ціннісні орієнтації, наприклад: орієнтація на здоровий спосіб життя, пізнання всесвіту, щасливе сімейне життя. Друга категорія цінностей – інструментальні – є певним засобом досягнення обраної мети. До таких цінностей належать: акуратність, вихованість, життєрадісність, освіченість, чуйність тощо. Тобто коли людина орієнтована на пізнання як цінність-ціль, вона може обрати як цінність-засіб тверду волю, самоконтроль, акуратність тощо. Такий розподіл цінностей є дещо умовним, з одного боку, проте відображає реальні життєві цінності людини – з іншого [6].

Дещо схожа класифікація цінностей соціолога В. Ядова, який умовно розподіляє цінності на цінності-цілі і цінності-засоби, де перші можуть бути як віддаленими, так і близькими в часі еталонами, другі є інструментом досягнення перших [7].

Більш детальна класифікація цінностей Г. Мюнстерберга, який розділяє їх на культурні та життєві, де в кожній групі наявні логічні, естетичні, етичні та метафізичні цінності. Так, до культурних цінностей учений відносить ті, що спеціально визнало суспільство як цінне, зокрема: природу, історію, розум, мистецтво, право, Всесвіт, «Понад-Я» тощо.

Життєві цінності містять любов, щастя, саморозвиток, творчість, окремі речі й ін. [8, с. 146]. Зауважимо, що в концепції цінностей Г. Мюнстерберга відсутній зв'язок між культурними та життєвими цінностями, що призводить до їхнього відриву від реальності.

Ш. Шварц класифікує цінності відповідно до мотивів, що спонукають особистість до дій, виокремлюючи 10 провідних блоків цінностей, які також містять різні цінності, як-от: універсалізм, добро, конформність / традиція, безпека, влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність. Означені цінності групуються в так звані ціннісні типи, що конкурують між собою: «відкритість змінам» (самостійність, стимуляція) та «консервативізм» (конформність / традиція, безпека), «самотрансцендентальність» (універсалізм та добро) та «самопіднесення» (досягнення, влада). Цікаво, що гедонізм як цінність належить до типу «відкритість змінам» і до типу «самопіднесення» [9].

Важливим для нашого дослідження є вчення В. Франкла, який розглядає цінності в нерозривному зв'язку зі смыслом і визначає останній як те, заради чого існує особистість. На думку психолога, людина не може створити смисл, натомість здатна набути його через різні цінності: активну творчу діяльність, цінності переживання (милування красою природи, мистецтва, любов і кохання); цінності ставлення (до чинників, що обмежують життя людини, належать, наприклад, тяжка хвороба, смерть близьких, обмежені умови існування тощо) [10].

А. Маслоу класифікує цінності на дві категорії: цінності буття, тобто вищі (істина, добро, краса, цілісність, унікальність, досконалість, справедливість, порядок, простота, багатство, легкість без зусилля, самодостатність) та дефіцитні цінності, тобто нижчі або гомеостатичні (мир, спокій, сон, відпочинок, затишок, захист) [11]. Важливий висновок психолога про те, що для психічно здорової особистості мають бути притаманні саме вищі цінності, тобто цінності самоактуалізації, що є сенсом буття людини.

В. Слассьонін виокремлює загальнолюдські цінності (особистість, дитина), духовні (досвід, засоби мислення) та особистісні (здібності, певні індивідуальні якості, самовиховання тощо) [12]. Як бачимо, дослідник розуміє цінності як засоби виховання особистості, тому в поданій класифікації відсутні цінності матеріальної категорії. Схожу думку розвиває О. Вишневський, поділяючи цінності на абсолютні, вічні цінності; національні цінності; громадянські цінності; сімейні цінності; цінності особистого життя; валео-екологічні цінності [13]. На цій основі О. Хомич класифікує цінності педагога, серед яких виокремлює: загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особистісні й екологічні цінності [14].

Очевидно, що психологічна наука класифікує цінності здебільшого за змістом спрямованості: пізнавальні, творчі, особистісні, цінності саморозвитку. Цікаво, що більшість психологів убачає у ціннісних орієнтаціях смислову складову частину, тобто окрема цінність у разі набуття сенсу стає ціннісною орієнтацією. З іншого боку, у педагогіці виділяють і такі цінності, як національні, екологічного змісту, сімейні, професійні, цінності самоосвіти тощо, але здебільшого вчені їх розуміють як ефективні засоби виховання особистості.

У науковій літературі існують спроби класифікувати саме ціннісні орієнтації особистості. Так, суттєвим є дослідження А. Кавалерова, який поділяє ціннісні орієнтації на етико-релігійні, образно-етичні, утилітарні, науково-теоретичні, політичні. До першої категорії – етико-релігійної – належать орієнтації на загальнолюдські цінності (добро, гуманізм, справедливість, відповідальність тощо). Образно-естетичні орієнтації являють собою здатність відволікатися від буденних турбот; утилітарні пояснюються орієнтацією на користь, прагматизм, тобто вимірюванням усього якимось еквівалентом, наприклад, грошима, модними речами.

Науково-теоретичні орієнтації трактуються як спрямованість особистості на пошук істини, смислу життя, сенсу абстрактних сутностей тощо. І, нарешті, політичні орієнтації розуміються як прагнення до кар'єрного зростання, концентрації влади тощо [15].

О. Норов виокремлює ціннісні орієнтації, що спрямовані на: певну людину або групу людей, на тип людей, на людину як цінність. Зазначимо, що спрямованість на конкретну людину чи групу людей учений вважає реальною, тоді як інші види – абстрактними [16].

Радянський дослідник С. Подвиг подає таке визначення ціннісних орієнтацій – це якісна характеристика свідомості суб'єкта, що виражає його спрямованість на наявні соціальні цінності в різних сферах життєдіяльності окремого суб'єкта [17]. Цікава думка дослідника щодо класифікації ціннісних орієнтацій, що пов'язана з розумінням життєвого шляху особистості. Так, учений виокремлює базові, додаткові, тимчасові та проникаючі ціннісні орієнтації.

Базові ціннісні орієнтації необхідні для успішної соціалізації, існування в соціумі взагалі. Своєю чергою, додаткові доповнюють базові, залежать від того, яке місце в соціальній ієрархії посідає людина. Тимчасові ціннісні орієнтації пов'язані з певними обставинами життя людини, соціального оточення та провідної мети життєдіяльності особистості на конкретному етапі життєвого шляху; проникаючі ціннісні орієнтації виокремлюються від потреб, що їх детермінують, закріплюються у свідомості суб'єкта як потреби у ставленні [17].

Як бачимо, у психолого-педагогічній літературі є чимало поглядів на проблему цінностей і цінніс-

них орієнтацій, до того ж більшість дослідників у структурі ціннісних орієнтацій апіорі вбачають наявність певного смислу, який і детермінує процес інтеріоризації цінностей у ціннісні орієнтації. З іншого боку, аналіз наукових джерел засвідчує значний інтерес дослідників до так званих «смисложиттєвих орієнтацій особистості», що розуміються як: спрямованість на втілення в життя певного смислу (Д. Леонт'єв); соціально-психологічні утворення, що породжуються реальними значущими відносинами суб'єкта й комплексами об'єктів життєдіяльності й відбивають індивідуально значущу інтерпретацію сутності цих відносин (Н. Бикова); індивідуальна динамічна ієрархічна структура усвідомлених й актуальних цінностей-цілей, що становлять особистісний смисл і визначають життєві сфери та вектори діяльності людини (О. Іванова).

Д. Леонт'єв поділяє смислові орієнтації за рівнями: загальні смислові орієнтації, власне смислові орієнтації. До структури перших учений відносить світогляд, сенс життя, ставлення до себе, потреби та пріоритетні цінності тощо. Другу категорію становлять так звані «динамічні смислові структури», які у процесі життєдіяльності людини стають своєрідним інструментом становлення загальних смислових орієнтацій [18].

Цікавою в контексті нашого дослідження є класифікація смисложиттєвих орієнтацій Л. Божович, яка виокремлює дві групи певних цілей життя на етапі юнацького віку: абстрактні, що пов'язані з духовно-моральними ідеалами («творити добро», «допомагати іншому», «саморозвиток») та конкретні, які спрямовані на реалізацію конкретних планів особистості («знайти друзів», «знайти роботу», «створити родину», «мати дітей» тощо) [19].

Сучасна дослідниця Н. Бикова виокремлює такі смисложиттєві орієнтації особистості: на фінансову незалежність, на самореалізацію, на особистісне життя та на соціальний статус у суспільстві [20].

Виходячи з аналізу вже наявних класифікацій цінностей, ціннісних і смислових (смисложиттєвих) орієнтацій особистості, маємо можливість запропонувати авторську типологію ціннісно-смислових орієнтацій, що, на нашу думку, доцільно розподілити за провідним критерієм:

- за *приналежністю* – індивідуальні, колективні, суспільні, загальнолюдські;
- за *об'єктом спрямованості* – матеріальні, морально-духовні;
- за *змістом спрямованості* – пізнавальні, творчі, релігійні, національно-громадянські, естетичні, сімейно-родинні, професійні, особистісні;
- за *ступенем впливу на поведінку та життя людини* – стійкі, ситуативні, мінливі (тимчасові).

Висновки. Дослідження проблеми типологізації цінностей і ціннісно-смислових орієнтацій осо-

бистості дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків. По-перше, єдина усталена класифікація цінностей на сьогодні в науці відсутня, що зумовлено трактуванням означеної дефініції на міждисциплінарному рівні; відповідно класифікуються й ціннісні орієнтації за різними критеріями. По-друге, більшість дослідників у поняття «ціннісні орієнтації» уже закладають категорію «смисл», отже, не виділяють її окремо, чим зумовлена відсутність розгорнутої класифікації ціннісно-смислових орієнтацій особистості. По-третє, ціннісні орієнтації в науковій літературі здебільшого поділяють на духовні й матеріальні, які, у свою чергу, класифікуються на більш конкретні. Найбільш суперечливою є категорія духовних цінностей, до якої різні автори відносять загальнолюдські, образно-естетичні, релігійні, науково-теоретичні, професійні тощо. По-четверте, у психолого-педагогічній літературі низка авторів виокремлюють смислові, або смисложиттєві орієнтації, які розуміються як динамічна ієрархічна структура усвідомлених, прийнятих цінностей, що регулюють поведінку особистості та впливають на індивідуальну траєкторію розвитку людини. По-п'яте, ціннісно-смислові орієнтації в нашому дослідженні розуміються як складна, ієрархічна система визнаних, усвідомлених та інтеріоризованих цінностей, що набули смислу та є орієнтирами в різних видах діяльності особистості.

Перспективами подальших досліджень убачаємо складання таксономії ціннісно-смислових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Здравомыслов А. Потребности. Интересы. Ценности. Москва : Политиздат, 1986. 223 с.
2. Тугаринов В. Теория ценностей в марксизме. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. 124 с.
3. Яницкий М., Серый А., Пелех Ю. Ценностно-смысловая парадигма как основа постнеоклассической педагогической психологии. *Философия образования*. № 1 (46). 2013. С. 175–185.
4. Бердяев Н. Судьба России: опыты по психологии войны и национальности. Москва : Философское общество СССР, 1990. 240 с.
5. Сержантов В. Человек, его природа и смысл бытия. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1990. 360 с.
6. Rokeach M. The nature of human values. New York : Free Press, 1973. 438 p.
7. Ядов В. Социальная идентификация в кризисном обществе. *Социологический журнал*. 1994. № 1. С. 35–52.
8. Столович Н. Красота. Добро. Истина : очерк истории эстетической аксиологии. Москва : Республика, 1994. 464 с.
9. Карандашев В. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 70 с.

10. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник. / под общ. ред. Л. Гозмана, Д. Леонтьева ; вст. ст. Д. Леонтьева. Пер. с англ. и нем. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
11. Маслоу А. По направлению к психологии бытия: религии, ценности и пик-переживания. Пер. с англ. Е. Рачковой. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. 158 с.
12. Слостенин В., Чижикова Г. Введение в педагогическую аксиологию : учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2003. 192 с.
13. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. 3-є вид., доопр. і доп. Київ : Знання, 2008. 568 с.
14. Хомич Л. Аксиологічні основи формування вчителя для майбутнього. *Edukacja dla przyszłości w świetle wyzwań XXI wieku*. 2017. С. 366–378.
15. Кавалеров А. Ціннісні орієнтації та їх класифікація. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2000. № № 1–2. С. 33–36.
16. Норов О. Гуманістичні ціннісні орієнтації. *Рідна школа*. 1997. № 11. С. 25–27.
17. Подвиг С. Изучение ценностных ориентаций молодежи как важный фактор совершенствования идейно-воспитательной работы. *Вопросы идейно-политического воспитания молодежи в условиях развитого социализма*. Москва : ВКШ, 1981. С. 22–38.
18. Леонтьев Д. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 1999. 487 с.
19. Божович Л. Проблемы формирования личности : избранные психологические труды. Воронеж : МОДЕК, 2001. 352 с.
20. Быкова Н. Специфика смысложизненных ориентаций различных групп учащейся молодежи в ситуации субъективации жизненных целей : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Самара, 2005. 23 с.